

Andrzej Kacprzyk

INSTYTUCJONALNE DETERMINANTY WZROSTU GOSPODARCZEGO

WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO

INSTYTUCJONALNE
DETERMINANTY
WZROSTU
GOSPODARCZEGO

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Andrzej Kacprzyk

INSTYTUCJONALNE DETERMINANTY WZROSTU GOSPODARCZEGO

 WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ 2014

Andrzej Kacprzyk – Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Instytut Ekonomii, Katedra Mikroekonomii, 90-214 Łódź, ul. Rewolucji 1905 r. 41

RECENZENT

Sławomir Bukowski

PROJEKT OKŁADKI

Stämpfli Polska Sp. z o.o.

Zdjęcie na okładce: ©shutterstock.com

Wydrukowano z gotowych materiałów dostarczonych do Wydawnictwa UŁ
przez Katedrę Mikroekonomii

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2014

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.06766.14.0.D

ISBN (wersja drukowana) 978-83-7969-432-7
ISBN (wersja elektroniczna) 978-83-7969-651-2

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62

SPIS TREŚCI

WSTĘP	7
ROZDZIAŁ 1. WZROST GOSPODARCZY I INSTYTUCJE – ASPEKTY POJĘCIOWE	11
1.1. Wprowadzenie	11
1.2. Rozwój gospodarczy i wzrost gospodarczy – charakterystyka, sposoby pomiaru...	12
1.3. Nierówności w rozkładzie dochodów	22
1.4. Pojęcie instytucji i geneza instytucjonalizmu.....	27
1.5. Podsumowanie	33
ROZDZIAŁ 2. MODELE WZROSTU GOSPODARCZEGO	35
2.1. Wprowadzenie	35
2.2. Wybrane modele wzrostu.....	35
2.2.1. Modele egzogeniczne	36
2.2.1.1. Model Solowa.....	36
2.2.1.2. Model Ramseya-Cassa-Koopmansa	45
2.2.1.3. Model Mankiwa-Romera-Weila	49
2.2.2. Modele endogeniczne	52
2.2.2.1. Model AK.....	53
2.2.2.2. Model Lucasa	55
2.2.2.3. Model Romera	59
2.3. Przegląd badań empirycznych.....	66
2.4. Ocena modeli egzo- i endogenicznych. Implikacje dla badań nad instytucjami.....	74
2.5. Podsumowanie	77
ROZDZIAŁ 3. WPLYW INSTYTUCJI NA WZROST GOSPODARCZY W ŚWIETLE TEORII EKONOMII I BADAŃ EMPIRYCZNYCH	79
3.1. Wprowadzenie	79
3.2. Fundamentalne determinanty wzrostu gospodarczego.....	79
3.3. Wybrane teorie instytucjonalne.....	85
3.4. Mierniki jakości otoczenia instytucjonalnego	95
3.5. Związek instytucji ze wzrostem w świetle wyników badań empirycznych	96
3.6. Podsumowanie	107

ROZDZIAŁ 4. ANALIZA EMPIRYCZNA ZALEŻNOŚCI MIĘDZY JAKOŚCIĄ INSTYTUCJI A WZROSTEM GOSPODARCZYM	111
4.1. Wprowadzenie	111
4.2. Modele panelowe	111
4.3. Dobór zmiennych i źródła danych.....	113
4.4. Model wzrostu PKB <i>per capita</i> i wyniki estymacji.....	116
4.5. Podsumowanie	125
 ZAKOŃCZENIE.....	 127
 ANEKS. WYNIKI DODATKOWYCH ESTYMACJI I TESTÓW	 131
 BIBLIOGRAFIA.....	 137

WSTĘP

Zainteresowanie problematyką rozwoju gospodarczego sięga czasów Adama Smitha. Od ponad dwustu lat ekonomistów nurtuje pytanie o przyczyny występowania dużych różnic w standardach życia pomiędzy krajami oraz różnic w tempie, w jakim standardy te ulegają zmianom, czyli różnic w rozwoju gospodarczym. Należy zauważyć, że pojęcie rozwoju rozumiane jest bardzo szeroko i oprócz wzrostu realnych rozmiarów produkcji obejmuje również czynniki jakościowe, które trudno skwantyfikować, jeśli zaś nawet uda się tego dokonać, to dyskusyjne są wagi nadawane tym czynnikom, kiedy podejmowane są próby międzynarodowych porównań w poziomie rozwoju. Dlatego, mimo wielu zastrzeżeń, które można przedstawić, najczęściej używaną miarą rozwoju gospodarczego jest poziom PKB *per capita*, a realne rozmiary produkcji w gospodarce, w szczególności zaś ich wzrost w ujęciu *per capita*, są jednym z najważniejszych przedmiotów zainteresowania ekonomistów.

Prawdopodobnie dlatego, do najczęściej cytowanych ustępów w literaturze wzrostu gospodarczego należy fragment artykułu, w którym Lucas (1988, 4–5) analizuje duże zróżnicowanie i zmiany tempa wzrostu pomiędzy niektórymi krajami. Autor dostrzega w tym zróżnicowaniu pewne szanse. Stawia pytanie o to, czy istnieje jakaś działalność, którą mógłby podjąć np. rząd Indii, w których średnie tempo wzrostu w latach 1960–1980 wynosiło 1,4% rocznie, aby doprowadzić indyjską gospodarkę do tak szybkiego wzrostu, jaki miał miejsce w analogicznym okresie w Egipcie (3,4%). Jeśli tak, to jaka to działalność, pyta dalej i pisze: „*Konsekwencje tego typu pytań dla dobrobytu ludzkiego są olbrzymie. Kiedy się zacznie o nich myśleć, ciężko myśleć o czymkolwiek innym*”.

Odpowiedzi na pytanie o przyczyny występowania różnic w poziomach produktu *per capita* oraz w długookresowych stopach wzrostu produktu *per capita* próbuje dostarczyć teoria wzrostu gospodarczego. Próby takie podejmowane są już od lat trzydziestych XX wieku, kiedy to teoria wzrostu wyodrębniła się jako osobna gałąź ekonomii, jednak dostarczane odpowiedzi są wciąż niesatysfakcjonujące. Dobre rozpoznanie pewnych czynników i rządzących nimi mechanizmów kieruje uwagę badaczy na kolejne zagadnienia. W ten sposób teoria wzrostu przeszła ewolucję od modeli keynesistowskich, poprzez egzogeniczne do endogenicznych. Ewolucja ta pozwoliła na dobre zrozumienie mechanizmów działania tzw. bezpośrednich czynników wzrostu czyli kapitału rzeczowego, ludzkiego, technologii a także roli wiedzy naukowo-technicznej.

Kolejny zwrot kierunku w badaniach nad wzrostem nastąpił, gdy zaczęto zadawać pytania o źródła międzynarodowego zróżnicowania obu rodzajów kapitału, technologii oraz wiedzy. Zainteresowanie badaczy przesunęło się od tego, co Lucas nazwał *mechaniką* wzrostu, do jego pierwotnych przyczyn. Przyczyny takie, nazywane fundamentalnymi, powodują, że mimo iż proces trwałego wzrostu gospodarczego w skali gospodarki całego świata trwa już od około 200 lat i nie ma tendencji do wygasania, istnieje na świecie wiele gospodarek, które tkwią w tzw. pułapkach ubóstwa.

Wśród czynników fundamentalnych najczęściej wymienia się geografę, kulturę i instytucje (Acemoglu dołącza do nich jeszcze czynnik szczęścia). Instytucje wydają się być czynnikiem najistotniejszym, ponieważ w przeciwieństwie do kultury, szczęścia i geografii podlegają wyborom społecznym, co oznacza, że mogą być łatwo (przynajmniej teoretycznie) w wyniku takich wyborów zmienione.

Analiza instytucjonalnych determinantów wzrostu gospodarczego jest zatem istotna z punktu widzenia polityki gospodarczej, ponieważ ich znajomość ma duże znaczenie dla podejmowania właściwych działań stymulujących wzrost gospodarczy.

W oparciu o powyższe rozważania sformułowano i poddano weryfikacji następujące hipotezy badawcze:

1. Instytucje są ważnym czynnikiem wpływającym na funkcjonowanie gospodarki, zatem jakość otoczenia instytucjonalnego w istotny sposób determinuje tempo wzrostu gospodarczego.

2. Zachodzi również związek odwrotny, czyli wzrost gospodarczy wpływa na jakość instytucji.

Głównym celem pracy jest zbadanie charakteru zależności między jakością otoczenia instytucjonalnego a wzrostem gospodarczym. Dla realizacji tak sformułowanego celu konieczne jest pokazanie jak w wyniku rozwoju teorii wzrostu gospodarczego następowała kumulacja wiedzy dotyczącej tradycyjnych czynników wzrostu. Główny cel pracy wymaga również naświetlenia kluczowych, z punktu widzenia zjawiska wzrostu gospodarczego, obszarów badawczych ekonomii instytucjonalnej. Konieczne jest także omówienie głównych różnic między ekonomią instytucjonalną a ekonomią neoklasyczną wynikających z odmienności przyjmowanych założeń oraz wskazanie cech wspólnych obu nurtów, które umożliwiły rozszerzenie analizy wzrostu o elementy instytucjonalne. Zagadnienie te będą przedmiotem części teoretycznej pracy. Ponadto, omówione zostaną badania empiryczne, w których weryfikowane były teoretyczne modele wzrostu oraz dostępne badania dotyczące instytucjonalnych determinantów wzrostu gospodarczego.

W części empirycznej pracy podjęta zostanie próba weryfikacji hipotez badawczych w badaniu własnym. W tym celu wykorzystany zostanie model eko-

nometryczny skonstruowany w oparciu o dane panelowe dotyczące jakości otoczenia instytucjonalnego gospodarek.

Przeprowadzone w pracy badanie związku między jakością instytucji a wzrostem gospodarczym, w celu ustalenia, które instytucje są najistotniejsze dla wzrostu, może być użytecznym narzędziem pomocnym w uzyskaniu odpowiedzi na pytanie, jak reformować instytucje, aby pomagały skuteczniej osiągać pożądane wyniki ekonomiczne (wysoki i trwały wzrost gospodarczy).

Opracowanie składa się z czterech rozdziałów. Jego struktura podporządkowana jest realizacji głównego celu pracy.

W rozdziale pierwszym przedstawione zostaną zagadnienia związane ze wzrostem i rozwojem gospodarczym oraz kontrowersje dotyczące pomiaru i stosowania różnych wskaźników rozwoju. Podjęta będzie również próba odpowiedzi na pytanie, czy wzrost gospodarczy powinien być wciąż centralnym zagadnieniem polityki gospodarczej w świetle różnych teorii dochodu (absolutnego i względnego) oraz w kontekście problemu rozkładu dochodów. Omówiona zostanie geneza instytucjonalizmu celem wstępnego naświetlenia wagi czynników instytucjonalnych w analizie ekonomicznej.

Rozdział drugi poświęcony jest w całości problematyce wzrostu gospodarczego. Zaprezentowane zostaną wybrane modele teoretyczne, które miały przełomowy charakter dla rozwoju teorii wzrostu gospodarczego oraz wyniki badań empirycznych, których celem była ich weryfikacja. Na koniec będzie podjęta próba krytycznej oceny omówionych modeli wzrostu gospodarczego oraz wskazania implikacji, jakie płyną z nich dla badań nad instytucjami.

Problematyka rozdziału trzeciego dotyczy zagadnień związanych z instytucjami. Omówione zostaną wyjaśnienia źródeł wzrostu gospodarczego w oparciu o tzw. czynniki fundamentalne, a następnie uwaga zostanie skupiona na instytucjach i instytucjonalnych determinantach wzrostu. Przedstawione zostaną zagadnienia podejmowane przez nową ekonomię instytucjonalną istotne z punktu widzenia sformułowanych hipotez badawczych – problem kosztów transakcji, porozumień instytucjonalnych i otoczenia instytucjonalnego. W ostatniej części dokonany będzie przegląd badań empirycznych dotyczących związku czynników instytucjonalnych ze wzrostem, który ma na celu dokonanie oceny obecnego stanu badań tego zagadnienia.

Czwarty rozdział ma charakter empiryczny. Podjęta zostanie w nim próba ekonometrycznej weryfikacji hipotez pracy. Omówione zostaną zasady wyboru danych użytych do oszacowań, przesłanki budowy modelu, specyfika zastosowanej metody i jej zalety na tle dotychczasowych badań empirycznych. Zasadniczą część rozdziału zawiera opis stworzonego panelowego modelu regresji wzrostu i wyników estymacji oraz wykonanych testów przyczynowości.

Ostatnią częścią pracy jest zakończenie zawierające krótkie podsumowanie przeprowadzonych analiz, płynące z nich wnioski oraz propozycje przyszłych badań.

ROZDZIAŁ 1

WZROST GOSPODARCZY I INSTYTUCJE – ASPEKTY POJĘCIOWE

1.1. Wprowadzenie

Dążenie do poprawy standardu życia jest bezdyskusyjnym celem społeczeństw. Jego realizacja wymaga ciągłego powiększania rozmiarów produkcji, dlatego przez wiele lat wśród ekonomistów panowało powszechne przekonanie, że priorytetowym celem polityki gospodarczej powinna być dbałość o stabilny i wysoki wzrost gospodarczy. Przekonanie o słuszności polityki pobudzania wzrostu uległo osłabieniu w latach siedemdziesiątych XX wieku. Powodem były m.in. obawy o ekologiczne skutki wzrostu oraz pojawienie się teorii, zgodnie z którymi wzrost dochodu powyżej pewnego poziomu nie powoduje wzrostu dobrobytu, ponieważ ważniejsze stają się niektóre wartości niematerialne. Istotne były również badania, z których wynikało, że ludzie, dokonując subiektywnych ocen swojej sytuacji materialnej, nie biorą pod uwagę dochodów absolutnych tylko dochody względne. W rezultacie zaczęto kwestionować wzrost jako naczelny cel polityki gospodarczej. Coraz liczniejsze stały się głosy, że dobrobyt nie powinien być mierzony wyłącznie przy użyciu PKB *per capita*, ale raczej za pomocą pewnych szerszych wskaźników, które obejmowałyby również kategorie o charakterze jakościowym. Zaowocowało to pojawieniem się licznych wskaźników rozwoju.

Zagadnienie wzrostu jest nieodłącznie związane z kwestią nierówności dochodowych, ponieważ w istocie są to dwa różne sposoby spojrzenia na problem rozkładu dochodów. Różnica sprowadza się do tego, że wzrost zazwyczaj dotyczy procentowych zmian średnich wartości rozkładu, nierówności natomiast dotyczą dyspersji owego rozkładu. Pytanie o to, czy wzrostowi towarzyszy zwiększanie czy spadek nierówności dochodowych, jest szczególnie istotne z punktu widzenia wspomnianego wcześniej celu, jakim jest poprawa standardu życia. Jeśli bowiem wzrost pociąga za sobą pogłębianie nierówności, to oznacza, że nie jest realizowany podstawowy dla społeczeństwa cel, z drugiej zaś strony, istnieją argumenty przemawiające za tym, że nierówności mogą wpływać na wzrost stymulująco.

Zasygnalizowane powyżej zagadnienia będą przedmiotem rozważań rozdziału pierwszego. Jeśli weźmie się pod uwagę olbrzymią liczbę opracowań (teoretycznych i empirycznych) dotyczących wzrostu oraz wspomniane wcześniej dylematy pomiaru i kontrowersje związane z teoriami dochodu absolutnego i względnego, w naturalny sposób rodzi się pytanie o to, czy sensowne jest zajmowanie się wzrostem, czy może raczej warto skupić się na zagadnieniach

związanych z szeroko pojmowanym rozwojem. Próba odpowiedzi na to pytanie oraz pokazania wagi zjawiska wzrostu jest jednym z głównych celów niniejszego rozdziału. Wśród innych wymienić należy przegląd i usystematyzowanie pojęć i definicji wykorzystywanych w dalszej części pracy. Równie istotnym z punktu widzenia tematyki pracy zadaniem jest omówienie genezy instytucjonalizmu. Umożliwi to wstępne naświetlenie pojęcia instytucji i jego znaczenia w ekonomii.

1.2. Rozwój gospodarczy i wzrost gospodarczy – charakterystyka, sposoby pomiaru

W analizie wzrostu gospodarczego ważne jest wprowadzenie rozróżnienia między wzrostem a rozwojem. Definicja wzrostu jako mierzalnej kategorii ekonomicznej reprezentującej przyrost rocznej wartości produkcji dóbr i usług nie budzi kontrowersji, a najczęściej stosowaną miarą jest tempo wzrostu PKB *per capita* w ujęciu realnym (lub tempo wzrostu wydajności pracy)¹. Miernik ten charakteryzuje się jednak pewnymi ograniczeniami, a wśród najważniejszych można wymienić następujące:

- PKB nie uwzględnia wielu rodzajów aktywności gospodarstw domowych pomimo faktu, iż ewidentnie przyczyniają się one do podniesienia poziomu dobrobytu ekonomicznego.

- Pomiar wartości produkcji nierynkowej i jej agregacja z produkcją rynkową rodzi poważne trudności.

- PKB jest miernikiem agregatowym i nie uwzględnia problemu podziału dochodu pomiędzy jednostki.

- PKB jest miernikiem przepływów i jako taki nie uwzględnia zasobu bogactwa w gospodarce (np. bogactw naturalnych).

- Przy wyliczaniu PKB dokonuje się pewnych oszacowań (które z oczywistych względów obciążone są dużym błędem) mających na celu uwzględnienie wartości produkcji wytworzonej przez tzw. podziemną gospodarkę (*underground economy*).

- Na wzrost PKB wpływa wytwarzanie różnego rodzaju produktów czy dostarczanie usług, które wcale nie są rezultatem rosnącego dobrobytu. PKB może np. wzrastać w związku z wydatkami na sprzętanie, ochronę i rewitalizację coraz bardziej zanieczyszczonego środowiska, wskutek ciągnących się batalii prawnych czy w rezultacie toczących się wojen.

Jedno z najnowszych zastrzeżeń zgłaszanych do PKB jako miernika wzrostu jest związane z postępującą globalizacją. Zwraca się często uwagę na fakt, że działalność wielu firm międzynarodowych rodzi coraz poważniejsze trudności

¹ PKB jest najważniejszym elementem *Systemu Rachunków Narodowych* (SNA) (por. Lequiller, Blades 2006). Geneza powstania SNA jest omówiona w punkcie 1.4. niniejszego rozdziału.

ze zlokalizowaniem miejsca, w którym powstaje i do którego może być przypisany produkt wytwarzany przez te firmy.

Wymienione ograniczenia spowodowały, że w badaniach nad wzrostem bardzo często używane jest pojęcie rozwoju gospodarczego. Nie jest ono zdefiniowane w tak jednoznaczny sposób jak wzrost gospodarczy. Jest pojęciem szerszym, obejmującym pewne kategorie o charakterze jakościowym, natomiast kwestia mierników rozwoju jest od wielu lat przedmiotem interesujących dyskusji. Spośród wielu stosowanych mierników rozwoju do najważniejszych należy zaliczyć następujące:

- śmiertelność niemowląt,
- oczekiwana długość życia,
- współczynniki skolaryzacji (pierwszego, drugiego i trzeciego stopnia),
- współczynnik nierównomierności rozkładu dochodów (miarą jest zazwyczaj współczynnik Giniego),
- współczynnik ubóstwa (jako miarę wykorzystuje się np. odsetek osób żyjących za mniej niż 1,25\$ lub 2\$ dziennie).

Pierwsza kulminacyjna fala krytyki PKB jako miernika rozwoju pojawiła się w latach siedemdziesiątych XX wieku i miała źródła dwojakiego rodzaju. Po pierwsze, związana była z obawami o ekologiczne skutki wzrostu. Drugim powodem był fakt, że wielu badaczy postulowało, aby w badaniach nad rozwojem zaczęto oprócz czynników *stricte* ekonomicznych uwzględniać również aspekty społeczne.

Istotne znaczenie dla prac nad nowymi miernikami rozwoju miały badania Easterlina dotyczące związku między wzrostem gospodarczym a szczęściem². Autor w przełomowym artykule dotyczącym tego problemu postawił następujące pytania (Easterlin 1974):

- czy bogaci członkowie społeczeństwa są zazwyczaj bardziej szczęśliwi niż biedni?
- czy bogate narody są przeciętnie szczęśliwsze niż biedne?

W oparciu o dane pochodzące z różnych badań przeprowadzonych po II wojnie światowej w 19 krajach, Easterlin dokonuje analiz, z których wynika, że w poszczególnych krajach występuje wyraźny związek pomiędzy poziomem dochodu a szczęściem. Osoby znajdujące się w grupach o najwyższym statusie materialnym deklarowały, że są, przeciętnie rzecz biorąc, bardziej szczęśliwe od osób należących do grup o statusie najniższym. Następnie autor dokonuje porównań przekrojowych pomiędzy badanymi państwami, jednak występowanie analogicznego związku nie znajduje potwierdzenia w porównaniach międzyna-

² Easterlin (1974) używa wymiennie pojęć „szczęście”, „subiektywny dobrobyt” i „użyteczność”. W innym artykule (Easterlin 2001) deklaruje, że wymiennie używa terminów: „subiektywny dobrobyt”, „satisfakcja”, „użyteczność”, „dobrobyt” i „bogactwo”. Wielu autorów uważa to za zbyt daleko idące uproszczenie, które może w konsekwencji prowadzić do błędnych wniosków. Kontrowersje te zostaną szerzej omówione w dalszej części rozdziału.

rodowych (Easterlin 1974)³. Zjawisko to znane jest w literaturze ekonomicznej jako „paradoks Easterlina”. Easterlin wyjaśnia paradoks w oparciu o dwie teorie: preferencji względnych i oczekiwań adaptacyjnych.

Zgodnie z teorią preferencji względnych, szczęście poszczególnych osób nie zależy od dochodu absolutnego, ale od dochodu odniesionego do dochodów innych osób, tzw. grup referencyjnych. W socjologii zjawisko to znane jest jako teoria porównań społecznych (*social comparison theory*), w ekonomii zaś jako teoria preferencji współzależnych (*theory of interdependent preferences*). Jako jeden z pierwszych, opisał je Duesenberry (1949, za: Easterlin 1974), który zaproponował następującą postać funkcji użyteczności:

$$U_i = f \left[\frac{C_i}{\sum a_{ij} C_j} \right], \quad (1.1)$$

gdzie:

U_i – indeks użyteczności i -tej jednostki,

C_i – wydatki konsumpcyjne i -tej jednostki,

C_j – wydatki konsumpcyjne j -tej jednostki,

a_{ij} – waga nadawana przez i -tego konsumenta wydatkom konsumenta j -tego.

Wynika z niej, że indywidualna użyteczność dochodu jest względna i zależy od dochodów innych jednostek, tzw. grup referencyjnych⁴. Im wyższe od średniej będą wydatki i -tego konsumenta, tym bardziej będzie szczęśliwy i odwrotnie, natomiast wzrost dochodów wszystkich jednostek w społeczeństwie nie spowoduje wzrostu poziomu ich szczęścia.

W teorii oczekiwań adaptacyjnych jednostka porównuje swój bieżący dochód do tego, który spodziewała się uzyskać na podstawie przeszłego strumienia własnych dochodów. Rodzi to rosnące oczekiwania i powoduje, że poziom szczęścia jest stały, ponieważ wzrost był wcześniej spodziewany i został już zdyskontowany.

Interesujący model łączący obie teorie dochodu względnego i pewne elementy teorii dochodu absolutnego zaproponowali van de Stadt *et al.* (1985). W modelu tym użyteczność i -tej jednostki w czasie $t=0$ opisuje następująca funkcja:

³ Easterlin dokonuje również analizy związku między dwiema badanymi zmiennymi dla USA. Wynika z niej, że pomimo wzrostu dochodów w badanym okresie (1946–1970) deklarowany poziom szczęścia nie uległ zmianie.

⁴ Według Duesenberriego zależy ona również od własnego poprzedniego strumienia dochodu (oczekiwania adaptacyjne).